

JANA VIGNATIOVÁ

OBYTNÉ ZEMNICE SE SOUČÁSTMI DOMÁCÍHO VYBAVENÍ Z BŘECLAVI–POHANSKA

(Projekt byl řešen s podporou grantu GA ČR 404/94/0410)

Na sídlišti na jižním předhradí hradiska Pohanska patřily k nejzastoupenějšímu typu obydlí čtvercovité mírně zahlobené zemnice s kamennou pecí v rohu obydlí; z celkového počtu 116 obytných objektů jich bylo 82 (VIGNATIOVÁ 1992, 15–29). Při jejich výzkumu v letech 1975–80 jsme se v nich poměrně často setkali s relativně bohatým a patrně původně ještě funkčním drobným inventářem jednotlivých obydlí, který byl větší či menší měrou poškozen teprve mechanickou skrývkou terénu během přípravy stavebních prací v tomto prostoru. Takových příbytků bylo na celém sídlišti zaznamenáno 23, to je 28 procent, tedy více než čtvrtina z celkového počtu čtvercových zemnic a pětina ze všech zdejších obydlí.

K vymezení přesného pojmu tohoto typu obydlí je třeba uvést, že jde o běžný typ čtvercovité nebo mírně obdélné (délka převažuje nad šířkou o 30–60 cm) zemnice, s obytnou plochou pohybující se mezi 7 až 12 m², zahlobené 50–100 cm, nejčastěji však 60–80 cm od dnešního povrchu; tedy domy, jejichž stěny měly i nadzemní konstrukci ať již roubenou, bedněnou nebo pletenou. Tyto chaty měly kamennou pec, převážně umístěnou v jednom z rohů obydlí, pece byly opatřeny v některých případech dymníkem nebo předpecní jámou. Zachované předměty z vybavení obydlí tvořily keramické nádoby (1 až 8 kusů), vědérka, misky slezského typu, předměty denní potřeby (nože, nůžky, proplétáčky, brousky, přesleny, ocílky), jednotlivé výrobní nástroje (sekyry, šidla, pořízy, pilky, nebozezy, vochle), zemědělské nástroje (srpy, kosy, motyky), součásti oděvu, součásti výstroje a výzbroje (ostruhy, třmeny, udidla, nože, kopí, sekery, šipky) a další rozmanité předměty (klíče, sekerovité hřivny, závaží k tkalcovskému stavu, rotační brusy, háčky, kroužky aj.). Nástroje a další artefakty – s výjimkou nádob – se v zemnicích vyskytovaly nejčastěji jednotlivě nebo v malém počtu kusů, netvořily větší soubory a byly patrně funkční (k poškození došlo až během uložení v zemi či při odkryvu svrchní vrstvy pomocí mechaniza-

ce). Věci nebyly v obydlí ukryty, spíše bylo možno pozorovat určitý řád v jejich ukládání; keramické nádoby stály nejčastěji u pece, dnem obráceny vzhůru, případně podél některé stěny (snad pod lavicí); někdy nádoby – keramika či vědérka – představovaly úložný prostor pro drobné kovové předměty. V těchto domech byly téměř pravidelně zjištěny zlomky opotřebovaných žernovů, které byly použity při stavbě pece, ale kromě jediné výjimky (obj. 154 – 1 žernov) nebyl v žádném obydlí nalezen žernovový mlýnek. Posledním charakteristickým rysem těchto obydlí je skutečnost, že nenesou stopy po náhlém zániku a že i po rozpadnutí stavby nesloužily jako odpadkové jámy.

V letech 1991–93 byl uskutečněn v prostoru jižního předhradí Pohanska doplňovací výzkum (na ploše 1.215 m², která byla silně porušena deponií stavebního kamene), jenž měl upřesnit poznatky o rozsahu souvislého osídlení tohoto areálu. Zkoumaný úsek ležel asi o 70 m severněji, t. j. směrem k opevněnému hradisku, než část, zkoumaná v letech 1975–80 (obr. 1:A, B) a bylo zde rovněž zachyceno souvislé osídlení (43 sídlištních objektů, 8 kostrových hrobů; číslování hrobů i objektů navazuje na číslování z předešlých výzkumů jižního předhradí). Zkoumaná plocha byla téměř až k podloží silně porušena, ale i zde mohly být prozkoumány tři čtvercové zemnice s kamennými pecemi (obj. 437, 472, 479) (VIGNATIOVÁ 1992, 55–63; 1993; 1994), které byly stejného typu jako obydlí, objevená na jižním předhradí v předešlých letech. Zemnice č. 479, která byla relativně nejméně poškozena, poskytla rovněž početný nálezový celek užitkových předmětů.

Objekt 479 (C 92–53, C 93–53, C 92–52, C 93–52) (obr. 1, 2, 3)

Na podloží v hloubce 30–35 cm od současného povrchu se tmavě šedě rýsoval nepravidelný čtvercovitý půdorys chaty, rohy orientované ke světovým stranám; ve východním rohu již nad podloží vystupovala kra kamenů z rozvalené pece. Po vybrání měla zemnice rozměry 360 x 350 cm, hloubku od podloží 15 cm; stěny byly mírně sešikmeny k rovnému dnu. V jižním rohu chaty byla kúlová jamka (průměr 23 cm, hl. od dna 11 cm), další dvě dvojice byly podél severozápadní stěny (průměr 20 cm, hl. 13 cm; průměr 23 cm, hl. 15 cm; průměr 21 cm, hl. 9 cm; průměr 20 cm, hl. 6 cm); ve východním rohu byla kamenná destrukce pece (110 x 100 cm; výška od dna 33–25 cm) v níž a kolem níž byly větší části rozdrčených nádob (obr. 1:D). Po odstranění části kamenů byl tvar pece obdélný až podkovovitý (vnější rozměry 90 x 75 cm, síla zdí pece 20 cm, výška 25–33 cm, rozměry topeniště 52 x 36 cm); prostor topeniště vymezovaly větší kameny postavené na užší hranu, dno bylo hliněné, silně propálené, bez jakékoliv další úpravy; ústí pece bylo obráceno k západu až severozápadu. Podél stěn pece i ústí byly střepy z několika rozdrčených nádob a větší hliněné závaží, za pecí byla další rozdrčená nádoba, tři železné srpy a zlomky nožů položené na sobě (obr. 1:D). Téměř uprostřed zemnice, blíž k jižnímu rohu, byly na podlaze chaty mezi několika kameny a zlomky mazanice opět velké části rozpukaných nádob (obr. 1:D 6). Dále byly ve výplni objektu nalezeny zlomky mazanice (8 kusů), zvířecí kosti (16 kusů) a 76 drobných střepů, vesměs z rozdrčených nádob.

Popis nálezů:

1. Menší nádoba vejčitého tvaru s téměř vodorovně vyhmутým zaobleným okrajem. Pod hrdlem je zdobena jednoduchou široce rytou drobnou pravidelnou vlnicí, na výduti sedmi jednoduchými horizontálními ryhami; dno je rovné. Vyrobená z velmi jemně plavené hlíny, téměř bez příměsí písku; povrch je hladký světle hnědé barvy. Točena nebo obtáčena na kruhu, slepena a místy doplněna. V 17 cm; po 12,7 cm; pv 14 cm; pd 8 cm; obsah 1,6 l; inv. č. 205763; obr. 3:10.

OBYTNÉ ZEMNICE SE SOUČÁSTMI DOMÁCIHO
VYBAVENÍ Z BŘECLAVI-POHANSKA

2. Menší nádoba lahvovitého tvaru s výrazně vyhrnutým kuželovitě seříznutým okrajem. Na hrdle až po maximální výduť je zdobena velmi hustými slabě rytými horizontálními rýhami. Vyrobená z jemně plavené hlíny s příměsí písku a slídy, povrch je hladký šedočerné barvy. Slepěna a částečně doplněna. V 17,6 cm; po 10,5 cm; pv 14 cm; pd 9 cm; obsah 1,5 l; inv. č. 205764; obr. 3:9.

3. Středně velká nádoba vejčitého tvaru s výrazně vyhrnutým válcovitě seříznutým okrajem a úzkým hrdlem. Pod hrdlem a na výduť je zdobena střídavě nezřetelně rytými hřebenovitými vlnicemi a hřebenovitými horizontálními liniemi. Výzdoba je místy setřena. Povrch drsný, hlína je silně promíšena pískem, barva hnědošedá. Slepěna a místy doplněna. V 20 cm; po 13 cm; pv 18,5 cm; pd 10 cm; obsah 2,8 l; inv. č. 205765; obr. 2:2.

4. Středně velká nádoba vejcovitého tvaru s výrazně vyhrnutým a pravděpodobně zaobleným okrajem. Je bez výzdoby, její povrch je silně porézni s otvory po vydrolené příměsí; má světlehnědou barvu; slepěna a místy doplněna. V 17,7 cm; po 13 cm; pv 15 cm; pd 8 cm; obsah 1,8 l; inv. č. 205766; obr. 3:7.

5. Větší vázovitá nádoba s výrazně vyhrnutým kuželovitě seříznutým okrajem. Pod hrdlem je zdobena dvěma až třemi nezřetelně rytými čtyřnásobnými vlnicemi, které se místy překrývají, na výduť jsou 1–2 dvoj či trojnásobné nízké nepravidelné vlnice. Povrch je světlehnědý, hlína jemně plavena, s příměsí drobného písku. Slepěna a doplněna. V 23,7 cm; po 21,8 cm; pv 22 cm; pd 10 cm; obsah 5,5 l; inv. č. 205767; obr. 2:6.

6. Větší nádoba vázovitého tvaru s výrazně vyhrnutým vodorovně seříznutým okrajem. Pod hrdlem a na výduť je zdobena střídavě pásy hřebenových horizontálních rýh a nepravidelnými hřebenovitými vlnicemi. Pod hrdlem má otvor pro reparaci. Povrch je krupičkovitě drsný, hlína promíšena drobným pískem; barva světle, místy tmavě hnědá. Slepěna a doplněna. V 23,5 cm; po 19 cm; pv 21 cm; pd 9,5 cm; obsah 5,5 l; inv. č. 205768; obr. 2:5.

7. Velká nádoba vázovitého tvaru s výrazně vyhrnutým válcovitě seříznutým a shora prožlábnutým okrajem. Pod hrdlem je zdobena dvěma široce rytými jednoduchými pravidelnými vlevo skloněnými vlnicemi a na výduť sedmi široce rytými horizontálními liniemi (žlábky). Povrch je jemně drsný, hlína s příměsí drobného písku, barva cihlově hnědá. Vyrobeno nebo obtočeno na kruhu. Částečně slepěna. V 33 cm; po 24 cm; pv 25 cm; pd 10 cm; obsah 8,8 l; inv. č. 205769; obr. 2:1.

8. Menší soudkovitá nádobka s výrazně vyhrnutým a válcovitě seříznutým okrajem. Pod hrdlem a na výduť je zdobena jednoduchými široce rytými horizontálními liniemi. Povrch je mírně drsný, hlína jemně plavena s příměsí slídy, barva šedoohnědá. Na rovném dně je plastická značka připomínající písmeno K. Částečně slepěna a doplněna. V 17,5 cm; po 12 cm; pv 13 cm; pd 7 cm; obsah 1,3 l; inv. č. 205770; obr. 3:8.

9. Část nádoby s téměř vodorovně vyhrnutým a zaobleným okrajem. Na hrdle je zdobena jednoduchou široce rytou vlevo skloněnou vlnicí, pod ní pásem široce rytých horizontálních linií, jednoduchou vlnicí a opět horizontálními liniemi. Povrch je mírně drsný, hlína promíšena jemným pískem a slídou, barva hnědá. Na vnitřní straně nádoby stopy po modelaci. Vyrobená nebo obtočena na kruhu. Po 18 cm; pv 19 cm; inv. č. 205771/1; obr. 2:3.

10. Spodní polovina nádoby s rovným dnem. Zdobena dvěma velmi nepravidelnými tence rytými trojnásobnými vlnicemi a jednoduchou horizontální linií. Hlína je promíšena drobným pískem, barva hnědošedá. Slepěna a doplněna. Pd 7 cm; inv. č. 205772/1–5.

11. Větší stěp s výrazně vyhrnutým a patrně kuželovitě seříznutým okrajem. Pod hrdlem je zdoben dvěma řadami jednoduché široce ryté vlevo skloněné vlnice a pod nimi osmi až devíti široce rytými nepravidelně vzdálenými horizontálními rýhami. Povrch velmi drsný, hlína je promíšena hrubším pískem a slídou, barva žlutoohnědá. Po 16 cm; inv. č. 205773; obr. 3:11.

12. Část větší nádoby s výrazně vyhrnutým vodorovně seříznutým a prožlábnutým okrajem. Pod hrdlem je zdobena trojnásobnou pravidelně rytou vlnicí a trojnásobnou horizontální rýhou. Hlína velmi dobře plavena s příměsí jemného písku a slídy, barva hnědá. Vyrobená patrně na kruhu. Na vnitřní straně stěpu kolmé stopy po „vytahování“ nádoby. Po 24 cm; inv. č. 205774; obr. 2:4.

13. Střep z menší nádoby s výrazně vyhrnutým kuželovitě seříznutým okrajem. Pod hrdlem je zdoben jednoduchou výrazně rytou vlnicí tvořící obloučky, jednoduchou horizontální rýhou a pod ní pásem trojitých vlevo skloněných vpichů. Povrch je téměř hladký, hlína promísená velmi jemným pískem, barva tmavě hnědá. Po 14 cm; inv. č. 205775; obr. 3:12.

14. Část okraje menší nádoby s výrazně vyhrnutým zaobleným a zboku prožlábnutým okrajem. Pod hrdlem je zdobena jednoduchými široce rytými horizontálními rýhami. Povrch je hladký, hlína velmi jemně plavena, barva hnědá. Vyrobeno na kruhu. Po 12 cm; inv. č. 205776; obr. 3:13.

15. Větší bochánkovité závaží ze žluté jemně plavené hlíny. Uprostřed má kruhový otvor, na obou stranách závaží je rýha po zavěšení. Závaží má mírně asymetrický tvar a je místy otlučeno. Slepno. P závaží 10,4 x 10,9 cm; síla 3,7 cm; p otvoru 2,5 cm; inv. č. 205860; obr. 3:14.

16. Větší železný srp s poměrně málo zakřiveným ostřím (připomíná tvarově menší kosu); větší část řapu a špička jsou ve zlomcích. D srpu 27 cm; max. š ostří 3,4 cm; inv. č. 205857; obr. 3:2.

17. Železný obloukovitý srp (část ostří a hrot ve zlomcích) s dlouhým zužujícím se řapem, který je na konci hákovitě zahnut. Max. š. ostří 2,8 cm; d řapu 12 cm; inv. č. 205858; obr. 3:3.

18. Železný obloukovitý srp (část ostří, řapu a hrot je ve zlomcích); řap přechází bez odsazení v ostří. Max. š. ostří 2,2 cm; inv. č. 205859; obr. 3:4.

19. Zlomek železného předmětu (srpu? nože?). Rozměry 4,1 x 2,6 cm, síla 0,4 cm; inv. č. 205856; obr. 3:1.

20. Část železného nože s rovným hřbetem a obloukovitým ostřím (část ostří a řap ve zlomcích). D 9,8 cm; š 1,8 cm; inv. č. 225855; obr. 3:5.

21. Část drobného železného nožiku s rovným hřbetem. D 6,8 cm; š 1,1 cm; inv. č. 205854; obr. 3:6.

Soubor předmětů, nalezených v zemnici č. 479, jakkoli je početný, poskytuje oporu pro datování pouze prostřednictvím keramiky. Tři železné srpy patří do skupiny I B (BERANOVÁ 1980, 198–204), jež má široký časový rámec výskytu (8. – 10. stol.), zlomky nožů a hliněné závěsné závaží, patrně užívané k tkalcovskému stavu, jsou chronologicky irelevantní. Keramický soubor – šest celých nádob (inv. č. 205763, 205764, 205765, 205766, 205767, 205768), tři téměř celé (inv. č. 205769, 205770, 205772/1–5) a pět větších (inv. č. 205771/1, 205773, 205774) či menších (inv. č. 205775, 205776) částí nádob je však poměrně nejednotný. Jsou zde zastoupeny nádoby, které patří k běžné produkci středohradištní keramiky vyráběné na Pohansku; do širší skupiny I, jak ji vylíčil B. Dostál (DOSTÁL 1975, 159–167) patří nádoba inv. č. 205772/1–5, část nádoby inv. č. 205774 (obr. 2:4) a poněkud atypicky zdobený okrajový střep inv. č. 205775 (obr. 3:12); k úžeji vymezené skupině Ib velká nádoba inv. č. 205769 (obr. 2:1) a část nádoby inv. č. 205773 (obr. 3:11), která je ovšem jen velmi neuměle provedenou variantou této skupiny. Do skupiny IV lze zařadit celou nádobu inv. č. 205768 (obr. 2:5); do skupiny V celou nádobu inv. č. 205776 (obr. 3:13) a nádobu inv. č. 205767 (obr. 2:6), která jí však odpovídá jen složením keramického těsta a úpravou povrchu, méně již tvarem, velikostí a výzdobou. Konečně ke skupině VII (lehká, velmi porézní keramika s drsným porušeným povrchem, která se uvnitř hradiska vyskytovala převážně jen ve střepích) patří nezdobená nádoba inv. č. 205766 (obr. 3:7). Do okruhu keramiky blučinského typu lze zařadit část nádoby inv. č. 205771/1 (obr. 2:3); k pomoravskému typu patří nádoba inv. č. 205770 (obr. 3:8) a typickou keramiku z Mikulčic (KLANICA 1970, 103–114) připomíná celá nádoba inv. č. 205767 (obr. 2:2).

OBYTNÉ ZEMNICE SE SOUČÁSTMI DOMÁCIHO
VYBAVENÍ Z BŘECLAVI-POHANSKA

Dvoukonická lahvovitá nádoba inv. č. 205764 (obr. 3:9) nemá dosud v nálezech z Pohanska obdobu; tvarově je blízká nádobě ze Zabušan, která patří dle Z. Váni (VÁŇA 1956, 110, obr. 1:3) do jeho skupiny I c (láhve s lomem v polovině a širším ústím), která má těžiště výskytu ve středohradištním období. Všechny uvedené nádoby tedy náleží do 9. stol., aniž lze přesněji vymezit užší časový úsek jejich zařazení; snad je možno jen konstatovat, že většina těchto typů nepřesahuje výrazněji do 10. století. Snad u všech nádob z obj. 479 je možno hledat jejich provenienci v produkci místních dílen na hradisku nebo na předhradích; pouze lahvovitá nádoba inv. č. 205764 a zejména hrnec inv. č. 205765 připomínající mikulčickou keramiku 2. typu (KLANICA 1970, 104) se na sídliště na jižním předhradí mohly dostat i ze vzdálenějšího prostředí.

Nálezová situace v zemnici č. 479 bezesporu ukazuje, že předměty zde zachované, se do výplně objektu nedostaly až druhotně, po zániku chaty; byly v ní uloženy intencionálně (až na skupinu kamenů, mazanice a nádob uprostřed obydlí, ty se sem mohly přemístit od pece buď v souvislosti s rozpadem střešní konstrukce nebo při mechanické skrývce povrchu) a to v místech, kde se kumuluje podobných předmětů obvykle vyskytovala i v dalších zemnicích na tomto sídlišti.

V úvodu jsme již poukázali na skutečnost, že na jižním předhradí se vyskytla ve více než čtvrtině obytných čtvercovitých zemnic obdobná nálezová situace; početnější byly v západní části zkoumaného areálu (pracovně byl označen jako osada I – návesního typu), kde má tento charakter 12 (obj. 14, 49, 69, 73, 110, 127, 148, 150, 154, 252, 373, 374) z 25–30 obytných chat; ve střední části (pracovně označen jako osada II – ulicového typu) jich bylo 8 (obj. 93, 164, 172, 183, 195, 203, 236, 247) ze 30 zemnic a nejméně jich bylo ve východním, ovšem nejméně poškozeném úseku (pracovně osada III – návesního typu), celkem 3 z počtu deseti obydlí (obj. 322, 315, 411) (VIGNATIOVÁ 1992, 16–24; 87–91; 94–99). V některých předcházejících publikacích výsledků výzkumu jižního předhradí jsme dávali existenci tohoto jevu do souvislosti se specifickým sociálně ekonomickým charakterem tohoto předhradí i určitými náznaky o chronologické odlišitelnosti jeho jednotlivých částí (VIGNATIOVÁ 1992). V rámci dosavadních poznatků o tomto předhradí doposud není důvod, abychom tuto pracovní hypotézu opouštěli, protože výskyt další vybavené zemnice 479, ležící rovněž v západním úseku sídliště, ji jenom podporuje.

K získání objektivnějšího pohledu na otázku výskytu těchto obydlí jsme se pokusili sledovat také jejich nálezy v dalších prozkoumaných částech hradiska a předhradí Pohanska. Jednotlivé sídlištní úseky, zejména pokud jejich výzkum byl pro určitou etapu dokončen, již byly publikovány (DOSTÁL 1975; DOSTÁL 1977/78; DOSTÁL 1983; DOSTÁL 1987), ovšem na tuto problematiku nebyl soustředěn hlavní zájem, i když se zde podobné bohatěji vybavené zemnice rovněž vyskytly.

V prostoru velmožského dvorce, jehož obytné objekty měly převážně odlišný charakter, byly sice klasické čtvercovité zemnice rovněž zastoupeny (např. obj. 86), nebyly však v nich zjištěny žádné výraznější nálezy (DOSTÁL 1975).

Poněkud jiná situace se jevila v řemeslnickém areálu ležícím v severovýchodní části hradiska (bývalá lesní školka); zde sice převážná většina ze 165 velkomoravských objektů souvisela se specializovanou řemeslnou výrobou, ale byly tu i objekty pravděpodobně převážně obytné, z toho 9 klasických čtvercovitých zemnic. O nejméně pěti z nich (obj. 10, 22, 55, 57, 91) je možno uvažovat jako o obydlích, v nichž zůstala zachována část ještě funkčního domácího vybavení (DOSTÁL 1987, 63–100). V zemnicích 22, 55, 57, 91 byly nalezeny větší nebo menší soubory celých nádob (1–7 kusů) a jednotlivé nástroje nebo užitkové předměty; u některých však nebylo možno určit, zda byly poškozeny jen přírodními vlivy během uložení v zemi (např. části seker z obj. 55 a 91, nebo kovové části vědyrek z obj. 57 a d.) (DOSTÁL 1987, obr. 5, 9, 14). V nestejně míře se v obydlích zachovaly pozůstatky kamenných pecí; téměř chybí v obj. 55 a 57, ve velmi dobrém stavu zůstaly v obj. 22 a zejména ojedinělá konstrukce kamenné pece na dřevěném soklu v obj. 91 (DOSTÁL 1987, 82–83, 88–80, obr. 12). Zemnice č. 10 se v některých podstatných rysech od ostatních čtyřech obydlí odlišuje, obsahovala sice několik nádob a užitkových předmětů, ale nejdůležitějším nálezem v ní byl depot řemeslnických nástrojů, součástí koňské výstroje, klíčů a dalších drobných železných zlomků, zasypaný železnou struskou a uložený ve velké lahvovité nádobě poblíž kamenné pece. Zemnice č. 10 byla postavena těsně u vnitřní stěny opevňovací hradby a zanikla současně s destrukcí a požárem této části opevnění. B. Dostál (DOSTÁL 1977/78, 103–134) klade její zánik na základě rozboru keramiky a součástí depotu mezi polovinu a poslední třetinu 9. století. Ostatní zemnice náleží podle něj rovněž do 9. stol., jak o tom svědčí jejich soubory keramiky; tam, kde se vyskytl i další chronologicky průkazný inventář (v obj. 10 a 57) je možno uvažovat o jejich zařazení k polovině 9. století (DOSTÁL 1987, 97).

Dalším sídlištním uskupením, které bylo ve větší míře prozkoumáno (v letech 1961–63, 1966–68, 1972–73) byl sídlištní komplex v areálu žárového pohřebiště, ležící v jižní části hradiska. Zde bylo objeveno vedle časněslovanského žárového pohřebiště s 55 hroby (DOSTÁL 1985) také sídliště a kostrové hroby z období středohradištního (32 hrobů, 76 sídlištních objektů). Tyto středohradištní nálezy nebyly dosud souborně publikovány, i když některé jednotlivé objekty nebo skupiny nálezů již do literatury uvedeny byly (DOSTÁL 1982, DOSTÁL 1988, DOSTÁL 1991). Také zde byly mezi obytnými objekty zastoupeny v 6 případech čtvercovité zemnice a tři z nich (obj. 20, 27, 32) obsahovaly rozmanitý domácí inventář. Tato obydlí stavebně i rozměrově odpovídala již uvedeným zemnicím a rovněž umístění, způsob stavby i materiál kamenných pecí se nelišily od ostatních. Vzhledem k tomu, že podlahy zemnic ležely nehluboko pod současným povrchem, byly kamenné pece a součásti domácího inventáře často více poškozeny. Chata č. 20 obsahovala vedle několika rekonstruova-

OBYTNÉ ZEMNICE SE SOUČÁSTMI DOMÁCIHO
VYBAVENÍ Z BŘECLAVI–POHANSKA

telných nádob větší kusy železného plechu (spojeného nýty), na němž ulpěly zbytky tkaniny; zemnice č. 27 poskytla kromě nožů, kotvovitého klíče, proplétáčků také skupinu nádob (3 celé a několik větších částí), vyrobených z hlíny silně promísené tuhou (DOSTÁL 1994). Největší počet keramiky a drobných předmětů (velké části nádob, 13 kostěných hrotů a proplétáčků, nože, nůžky, železná šídla a hroty, šipka, brousky a d.) pocházel ze zemnice 32, kterou snad – podle skladby nálezu – mohl obývat specializovaný výrobce. Rovněž u těchto tří obydlí v areálu žárového pohřebiště je jediným datovacím prostředkem keramika, protože ostatní nálezy mají příliš široký rámec výskytu. Snad pouze zbytky plechu z obj. 20, které připomínají technikou spojování železné kotle a kotvovitý klíč z obj. 27 ukazují spíše na 1. polovinu 9. století (EISNER 1948, HRUBÝ 1958, KLÍMA 1980, DOSTÁL 1988), jinak keramika ve své většině patří k jednotlivým skupinám zdejší produkce a spadá do průběhu 9. století. Tuhové nádoby z obj. 27 podle rozboru B. Dostála (DOSTÁL 1994) rovněž odpovídají tomuto datování.

Mimo opevněný areál hradiska, v prostoru severovýchodního předhradí (zkoumáno v letech 1960, 1970–72, 1975, 1977) bylo rovněž zjištěno středohradištní sídliště s kostrovými hroby (124 sídlištních objektů, 50 kostrových hrobů) a s náznakem hrazení (palisádový žlábek) nebo lehkého kamenného opevnění (KALOUSEK, DOSTÁL, VIGNATIOVÁ, ŠIK 1977–78). I zde se mezi obytnými objekty vyskytovaly čtvercovité zemnice s kamennou pecí (obj. 1, 17, 39, 93) a dvě z nich – obj. 17 a 39 obsahovaly opět bohatší nálezy. Zemnici č. 17 publikoval B. Dostál (DOSTÁL 1983) v souvislosti s nálezy železných sekerovitých hřiven z Pohanska. Kromě depotu drobných sekerovitých hřiven, uspořádaných do dvou svazků a uložených patrně v neokovaném vědérku, zde byly nalezeny ještě další hřivny, ostruhy, kosa, pilka, šipka, srp, železný hrot, nůž, tři celé nádoby, miniaturní hliněná miska a zbytky kování dalšího vědérka. Podle jednotlivých kovových předmětů (ostruhy, pilka–nožovka, kosa, srp) je tato chata datována do 1. poloviny 9. stol. (DOSTÁL 1983, 192–193) a zdá se, že její obyvatel patřil rovněž mezi specializované výrobce. Vybavení další zemnice (č. 39) tvořily nejméně 4 keramické nádoby, okované vědérko, masivní železná patrně symetrická radlice, železná sekerka s odlomeným týlem a zlomky drobných železných předmětů. Keramika opět pochází z místní produkce a nelze ji datovat přesněji než do průběhu 9. století. Rovněž sekera, radlice (pětíuhelníková s laloky a krátkými raménky) a vědérko (ze závěsného kování zachována jen očka, z rukojeti a obrouček zlomky) neupřesňují časové zařazení.

V jednotlivých úsecích, které byly na hradisku Pohansku (areál velmožského dvorce, řemeslnický okrsek, sídliště v prostoru žárového pohřebiště) i na severovýchodním předhradí ve větším rozsahu prozkoumány a které spadají do období střední doby hradištní, se ve sledovaném typu obytných staveb objevuje překvapivě vysoké procento obydlí s početným nebo alespoň hodnotným vyba-

vením. S výjimkou velmožského dvorce, kde zjištěna nebyla, ve všech třech ostatních tvoří polovinu celkového počtu; v řemeslnickém okrsku byla výbava v pěti z devíti čtvercovitých zemnic, v areálu žárového pohřebiště ve třech ze šesti a na severovýchodním předhradí ve dvou ze čtyř.

Než se pokusíme hledat příčinu tohoto jevu, je nutno ověřit, zda se podobná situace nevyskytovala také na dalších slovanských sídlištích z 9. stol. u nás. Prozatím však k tomu není dostatek srovnatelných publikovaných podkladů; pouze sídliště v Uherském Hradišti–Sadech (Dolní Kotvice) (MAREŠOVÁ 1985), které autorka datuje do 1. poloviny 9. století a nedávno publikované sídliště v Mužli–Čenkově (HANULIAK, KUZMA, ŠALKOVSKÝ 1993) dovolují určitá porovnání.

V Dolních Kotvicích bylo prozkoumáno 52 sídlištních objektů, 13 z nich bylo obytných a jen 5 patří do skupiny čtvercovitých zemnic s pecí (ne vždy kamenou). Pouze jedna atypická neobvykle prostorná zemnice (plocha 25 m²) s velkou kupolovitou hliněnou pecí, zásobnicovou jámou v podlaze a připojenou kletí, obsahovala větší počet rozmanitých předmětů – jednu nádobu, obráběcí nástroje (nože, železná a kostěná šídla, řezbářský nůž, pilky, železná dlátka), brousky, proplétáčky, průvlečky a přezky, ocílku, železný háček, tři sekerovité hřivny, zlomky plechu a zejména soubor nálezů, svědčících o místní výrobě přeslenů ze sadského lupku (MAREŠOVÁ 1985, 21 a. n., tab. 9, 11, 46, 76, 77). Nejde tedy, jak nálezové okolnosti ukazují, o běžné obydlí, ale o výrobní objekt, v němž patrně zároveň výrobci také žili.

Sídliště v Mužle–Čenkově mělo neobvykle hustou zástavbu a autoři jeho výzkumu odtud uvádějí 66 prozkoumaných obytných zemnic; do 9. století zařazují 32–37 obydlí a vznik této osady kladou do 2. čtvrtiny 9. století (HANULIAK, KUZMA, ŠALKOVSKÝ 1993, 59–69). Ve zdejších čtvercovitých zemnicích se sice sporadicky vyskytoval poněkud početnější inventář (1 až 2 nádoby, několik méně hodnotných užitkových předmětů – např. v obj. 223, 225, 235, 264, 340, 401, 437, 447, 540), ale celkově byla obydlí poměrně chudá. Daleko početnější a hodnotnější soubory nálezů obsahovaly zásobnicové jámy, jichž bylo v odpovídajícím časovém horizontu více než 70. Vysvětlení této skutečnosti spatřují autoři v pozvolném a přirozeném zanikání jednotlivých obydlí na sídlišti, z nichž byly hodnotné předměty odneseny a dále pak v tom, že zásobnicové a skladovací jámy po zániku své původní funkce sloužily jako odpadiště (HANULIAK, KUZMA, ŠALKOVSKÝ 1993, 91–92).

Na sídlištích v Mužle–Čenkově a v Sadech–Dolních Kotvicích se tedy obdobné nálezové situace nevyskytly a nejsou typické ani pro další středohradištní lokality (St. Město, Mikulčice, St. Zámky u Líšně, Nitra, Ducové); rovněž v Pobedimi, odkud pochází většina hromadných nálezů, nebyly ukládány v obytných čtvercovitých zemnicích (BIALEKOVÁ 1963, 1972, VENDTOVÁ 1969). Jediný nález tohoto druhu je znám z obytné čtvercovité zemnice z Pohanska u Nejdku (NOVOTNÝ 1963, 34–35; BARTOŠKOVÁ 1986, 47–47), zde však šlo o nesporný depot a jako takový nespadá do okruhu této problematiky.

OBYTNÉ ZEMNICE SE SOUČÁSTMI DOMÁCÍHO
VYBAVENÍ Z BŘECLAVI-POHANSKA

Prozatím nezbyvá nic jiného, než pokusit se hledat vysvětlení tohoto jevu v podmínkách lokality samé. Na sídlišti na jižním předhradí jsme sledovali příčinu existence nálezů tohoto druhu ve skutečnosti, že zde snad mohla být obydli příslušníků vojenské družiny panovníka; část jejich obyvatel byla odvozlána na vojenskou akci, z níž se již z nějakého důvodu nevrátili. Jejich příbytky i majetek ostatní obyvatelé respektovali a proto nedošlo k jeho odcizení až do zániku celé sídlištní aglomerace v prvních desetiletích 10. století. Jiná situace je však v osadách uvnitř hradiska a na severovýchodním předhradí, kde tuto pracovní hypotézu není možno aplikovat. Sídliště v prostoru žárového pohřebiště i sídliště na severovýchodním předhradí jsou dosud prozkoumána jen zčásti (není znám bezpečně jejich celkový rozsah, uspořádání i charakter); řemeslnický areál při vnitřní straně severní části opevnění hradiska byl otevřen ve větším rozsahu. Převahu prozkoumaných objektů zde tvoří pozůstatky výrobních dílen (z nichž některé mohly být také obývány) a provozní a skladovací zařízení; výrobní objekty patrně tvořily samostatné jednotky, často vybavené vlastní vlastní studnou a snad vzájemně od sebe oddělené příkopky nebo lehkým hrazením (DOSTÁL 1993); obytné zemnice s kamennými pecemi ležely převážně na okrajích řemeslnického okrsku. Zemnice 10 s depotem kovových předmětů ve velké keramické láhvi zanikla nepochybně náhle, při požáru a zřícení hradby, ke které byla přistavěna, ale další čtyři chaty neposkytly přesvědčivé doklady o katastrofickém zániku. I když bychom mohli pokusně uvažovat o tom, že po destrukci severní části hradby v 50.–70. letech 9. století nebyla ve větší míře obnovena a část obyvatel řemeslnického areálu se mohla přesouvat do sídliště na severovýchodním předhradí, které je vzdáleno jen několik desítek metrů, nevyplývá z této skutečnosti vysvětlení, proč v příbytcích řemeslnického areálu byla ponechána část funkčního inventáře. Tyto zemnice, stejně jako chaty na severovýchodním předhradí a v prostoru žárového pohřebiště nepatří k nejmladšímu sídlištnímu horizontu na Pohansku, spíše je možno je řadit podle některých kovových předmětů ke starší vrstvě osídlení, s počátky v 1. polovině 9. století a nelze proto spojovat jejich opuštění s vylidněním celého hradiska. Početnost a rozmanitost souborů předmětů zanechaných v obydlených může být do jisté míry zdůvodněna faktem, že na celém Pohansku se v souvislosti se zdejšími přírodními podmínkami jen sporadicky vyskytovaly obilní jámy a zásobnice (tak četné na některých jiných lokalitách) a do nichž byly často ukládány potřeby domácnosti. Tím lze ovšem vysvětlovat jen jeden aspekt zkoumaného jevu, ale nepřispívá k objasnění příčiny faktu samotného. Snad pokračování výzkumů a především srovnání s nálezovými situacemi na dalších velkomoravských sídlištích ukáží, zda jde o specifickou reakci na určité historické události či sociálně ekonomické podmínky, nebo jen o náhodnou koincidenci.

LITERATURA

- BARTOŠKOVÁ, A. 1986: Slované depoty železných předmětů v Československu. Studie AÚ ČSAV v Brně XIII/1, Praha.
- BERANOVÁ, M. 1980: Zesměděloství starých Slovanů. Praha.
- BIALEKOVÁ, D. 1963: Výskum slovanského hradiska v Pobedime v r. 1959–1962. AR XV, 349–372.
- BIALEKOVÁ, D. 1972: Výskum slovanského hradiska v Pobedime okr. Trenčín. AR XXIV, 121–129.
- DOSTÁL, B. 1975: Břeclav – Pohansko IV. Velkomoravský velmožský dvorec. Spisy FFUJEP č. 208, Brno.
- DOSTÁL, B. 1977/78: Zemnice s depotem pod valem hradiska Břeclavi–Pohanska, SPFFBU E 22–23, 103–134.
- DOSTÁL, B. 1982: Drobná pohřebiště a rozptýlené hroby z Břeclavi–Pohanska, SPFFBU E 27, 135–201.
- DOSTÁL, B. 1983: Železné sekerovité hřivny z Břeclavi–Pohanska. SPFFBU E 28, 171–199.
- DOSTÁL, B. 1985: Břeclav–Pohansko III. Časné slovanské osídlení. Spisy FFBU č. 261, Brno.
- DOSTÁL, B. 1987: Obytné zemnice z řemeslnického areálu Břeclavi–Pohanska, SPFFBU E 32, 63–100.
- DOSTÁL, B. 1988 a: Klíče a součásti zámků z Břeclavi Pohanska. SPFFBU E 33, 141–153.
- DOSTÁL, B. 1988 b: Třicet let archeologického výzkumu Břeclavi–Pohanska. VVM 40, 307–332.
- DOSTÁL, B. 1993: Velkomoravský řemeslnický areál v Břeclavi–Pohansku. Jižní Morava XIX, sv. 32, 31–53.
- DOSTÁL, B. 1994: Tuhová keramika z Břeclavi–Pohanska. SPFFMU E, v tisku.
- EISNER, J. 1948: Základy kovářství v době hradištní v Československu. S1Ant. I, 367–396.
- HANULIAK, M. – KUZMA, I. – ŠALKOVSKÝ, P. 1993: Mužla–Čenkov I. Osídlenie z 9.–12. storočia. Nitra.
- HRUBÝ, V. 1958: Klíče z doby hradištní na Moravě. ČMMB 43, 49–66.
- KALOUSEK, F. – DOSTÁL, B. – VIGNATIOVÁ, J. – Šik, A. 1977/78: Třetí pětiletí archeologického výzkumu Břeclavi–Pohanska (1969–1973). SPFFBU E 22–23, 155–175.
- KLANICA, Z. 1970: Pokus o třídění keramiky z Mikulčic. Sborník Josefu Poulíkovi k šedesátinám, Brno, 103–114.
- KLÍMA, B. 1980: Zámečnická práce staromoravských kovářů v Mikulčicích. Studie AÚ ČSAV v Brně VIII/3, Praha.
- MAREŠOVÁ, K. 1985: Uherské Hradiště – Sady. Staroslovanské sídliště na Dolních Kotvicích. Uh. Hradiště.
- NOVOTNÝ, B. 1963: Výskum velkomoravského hradiště „Pohansko“ u Nejdku na Lednickém ostrově. PA LIV, 3–38.
- VÁŇA, Z. 1956: Lahvovité tvary v západoslovenské keramice. PA XLVII, 105–150.
- VENDTOVÁ, V. 1969: Slované osídlenie Pobedima a okolia. S1A XVII/1, 119–232.
- VIGNATIOVÁ, J. 1992 a: Břeclav–Pohansko II. Slované osídlení jižního předhradí. Spisy FFMU č. 291, Brno.
- VIGNATIOVÁ, J. 1992 b: Pokračování výzkumů na jižním předhradí Pohanska u Břeclavi. Jižní Morava XVIII, sv. 31, 56–63.
- VIGNATIOVÁ, J. 1993: Výsledky archeologického výzkumu na jižním předhradí Pohanska u Břeclavi v roce 1992. Jižní Morava XIX, sv. 32.
- VIGNATIOVÁ, J. 1994: Výsledky výzkumů na jižním předhradí Pohanska u Břeclavi v roce 1993. Jižní Morava XX, sv. 33.

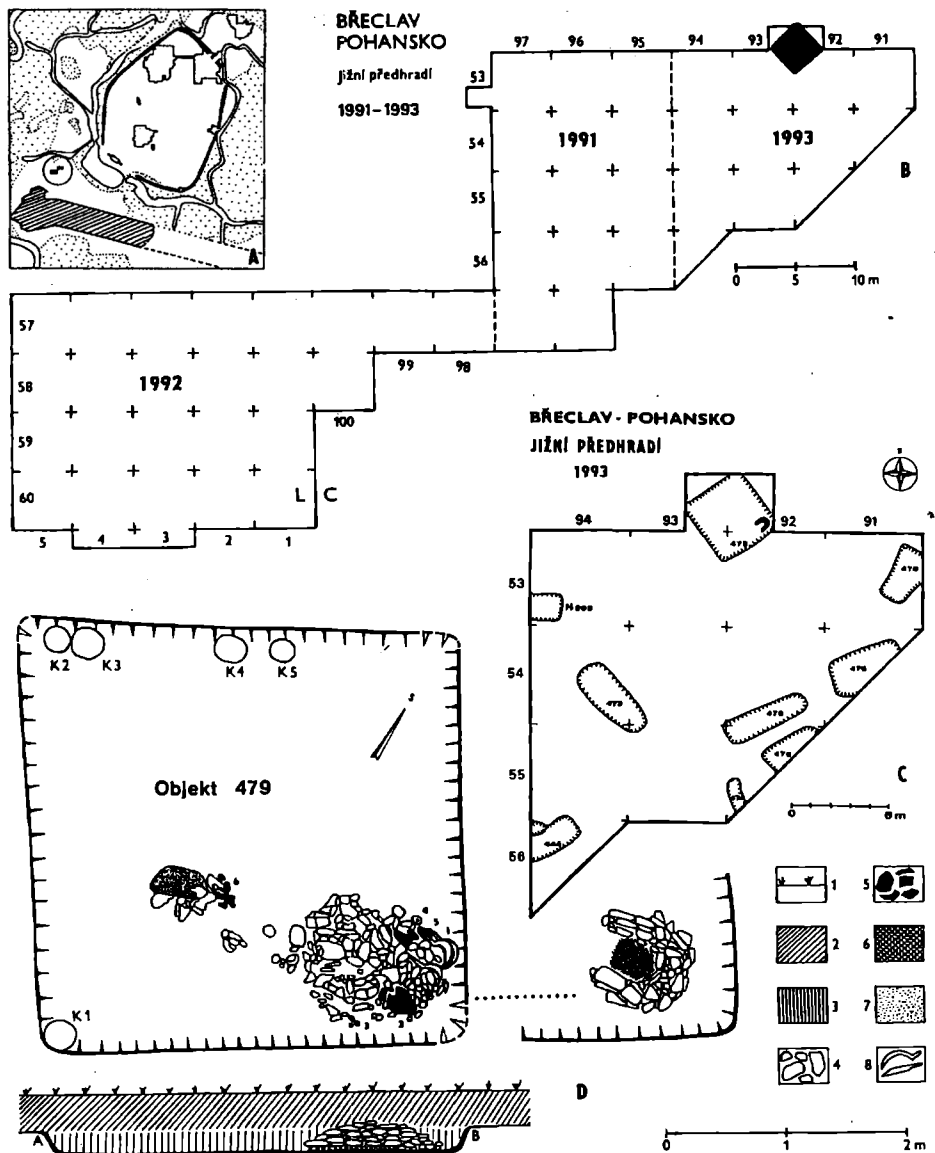
WOHNGRUBENHÄUSER MIT BESTANDTEILEN DES HAUSINVENTARS IN BŘECLAV-POHANSKO

In den Jahren 1975–79 wurde südlich vom Burgwall Pohansko ein ausgedehnter Teil des Siedlungsareals der südlichen Vorburg mit mehr als 400 Siedlungsobjekten und 200 Skelettgräbern aus dem 9. Jahrhundert untersucht. Die meist typischen Wohnstätten waren hier nicht besonders große viereckige mäßig versenkte Grubenhäuser mit Steinöfen in einer der Ecken (82 von der Gesamtzahl der 116 Wohnstätten). Wenn auch die ganze Fläche durch mechanische Abraumarbeiten schwer beschädigt wurde, blieb in diesen Grubenhäusern eine ungewöhnlich große Anzahl von Bestandteilen der Hausausstattung erhalten (einige keramische Gefäße, Eimer, einzelne Werkzeuge, Sachen für den persönlichen Bedarf und insbesondere Reiterausrüstungen). Sowohl die Gegenstände als auch die Gefäße waren in den Hütten nicht verborgen, sie waren eher auf verschiedenen Plätzen aufgestellt (um den Steinofen herum, entlang der Wände), sie wurden wahrscheinlich auch ursprünglich nicht beschädigt und die Wohnstätten selbst haben keine Spuren von einem plötzlichen Verfall aufgewiesen. Diese Grubenhäuser waren nicht in einer Gruppe konzentriert, sie kamen auf der ganzen Siedlungsfläche zum Vorschein (etwa 7 ha), aber ihre größere Konzentration war im westlichen Teil der Siedlungsagglomeration ersichtlich. Auf Grund der Keramik wurden sie in den Verlauf des 9. Jahrhunderts datiert, einige weitere Gegenstände der Ausstattung (Sporen, Schalen des schlesischen Typs, Riemenzungen) deuten an, daß sie bereits aus der 1. Hälfte des 9. Jahrhunderts stammen können.

In den Jahren 1991–93 wurden auf der südlichen Vorburg kleinere Forschungsarbeiten durchgeführt, die sich zum Ziel setzten, den Gesamtumfang der hiesigen Siedlungsstätte genauer festzustellen. Auf der Fläche von 1 215 m², die nordwestlich von dem früher erforschten Abschnitt liegt, wurde gleichfalls eine zusammenhängende Besiedlung abgedeckt – 8 Skelettgräber und 43 Siedlungsobjekte, davon 3 viereckige Grubenhäuser und 1 von ihnen, Obj. 479 beinhaltete wiederum ein zahlreiches Inventar (Abb. 1–3). Den Gesamtfund bildeten 6 ganze Gefäße, 3 fast ganze und 5 größere oder kleinere Teile von Gefäßen; sie befanden sich in überwiegender Weise um den Steinofen herum oder hinter ihm, übereinandergelegt waren drei Eisensicheln und 2–3 Messer, abseits ein großes Tongewicht. Eine Stütze für die Datierung der Hütte ist lediglich die Keramik, die auf die ortsübliche Herstellung des 9. Jahrhunderts hinweist. Für die Bewertung der Forschungsergebnisse über die südliche Vorburg gelangten wir zur Schlußfolgerung, daß hier wahrscheinlich ein Teil der militärischen Gefolgschaft des großmährischen Herrschers angesiedelt sein konnte; einer ihrer Bestandteile wurde aberufen und kehrte von dem kriegerischen Feldzug nicht mehr zurück. Sowohl die Wohnstätten als auch der Besitz dieser Kämpfer wurden jedoch weiterhin respektiert und unterlagen erst nach der Entvölkerung der ganzen Siedlungsstätte im 1. Drittel des 10. Jahrhunderts dem Verfall.

Zur Ergänzung der objektiven Sicht auf diese Frage verfolgten wir das Auftreten ähnlicher Wohnstätten in weiteren Siedlungen von Pohansko. Innerhalb des Burgwalls, im Raum des Herrenhofes, wurden ähnliche Fälle nicht verzeichnet, aber in der Siedlung aus dem 9. Jahrhundert, im südlichen Teil des Burgwalls wurde zahlreiches Inventar in 3 von 6 viereckigen Grubenhäusern gefunden und im Areal des handwerklichen Bereichs im nördlichen Teil des Burgwalls hatten eine reiche Ausstattung 5 von 9 Grubenhäusern. In der Ansiedlung an der nordöstlichen Vorburg wurden 4 Grubenhäuser evidiert und zwei von ihnen hatten wiederum ein mannigfaltiges und Wertvolles Inventar. Die zahlreich vertretene Keramik in allen Fundkomplexen reiht sich zu der hiesigen Produktion des 9. Jahrhunderts, manche chronologisch schwierig bestimmbarer Gegenstände deuten jedoch eher auf die 1. Hälfte des 9. Jhs. hin. Nur eines von den Grubenhäusern ist auf katastrophische Art und Weise vernichtet worden, und zwar bei einem Brand und der Destruktion des Walls, an den es von der inneren Seite her angebaut war.

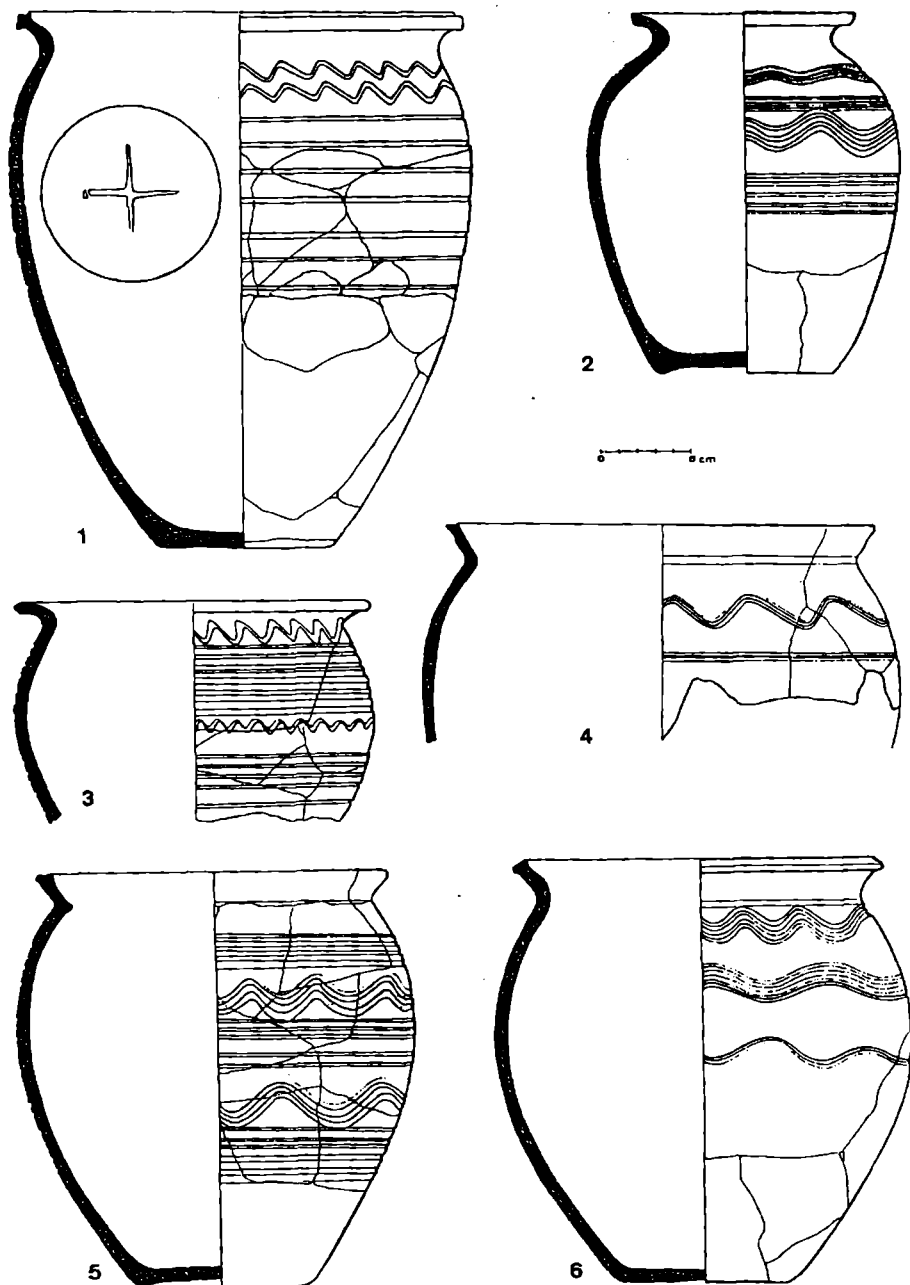
Die Ursachen, die zum Verlassen dieser Wohnstätten noch vor der Entvölkerung des Burgwalls Pohansko in der 1. Hälfte des 10. Jahrhunderts geführt haben, können vorläufig nicht bestimmt werden, weil hier andere Bedingungen geherrscht haben als in der südlichen Vorburg, und in den weiteren Lokalitäten des mittleren Burgwalls begegnen wir einer solchen Situation bei uns nicht. Vielleicht werden die fortschreitenden Forschungen und insbesondere das höhere Ausmaß der Bekanntmachung von anderen slawischen Siedlungsstätten die Möglichkeiten für die Klärung dieser Ursachen bieten.

Obr. 1. Břeclav-Pohansko, Jižní předhradí. A – celkový plán hradiska s vyznačením prozkoumané plochy jižního předhradí v l. 1975-80 (šrafovaně) a doplňujícího výzkumu v l. 1991-93 (v kroužku); B – úseky zkoumané v l. 1991-93; C – úsek zkoumaný v roce 1993 s vyznačením objektů; D – zemnice č 479 s kamennou pecí; K₁ – K₅ – kulové jamky; 1-6 – roz-místění nálezů

Vysvětlivky grafických značek: 1 – současný povrch; 2 – povrchový humus; 3 – výplň objektu; 4 – kameny; 5 – střepy; 6 – souvislá vrstva vypálené mazanice; 7 – popelovitá hlína; 8 – železné předměty.

OBYTNÉ ZEMNICE SE SOUČÁSTMI DOMÁCÍHO
VYBAVENÍ Z BŘECLAVI-POHANSKA

Obr. 2. Břeclav-Pohansko. Jižní předhradí. Obj. 479: 1 – 205769; 2 – 205765; 3 – 205771/1; 4 – 205774; 5 – 205768; 6 – 205767.

Obr. 3. B eclair-Pohansko. Jižní předhradí. Obj. 479: 1 - 205856; 2 - 205857; 3 - 205858; 4 - 205859; 5 - 205858; 6 - 205854; 7 - 205766; 8 - 205770; 9 - 205764; 10 - 205763; 11 - 205773; 12-205775; 13-205776; 14-205860.